

A MAGYAR KULTURÁLIS CIVIL-NONPROFIT SZERVEZETEK ÉS AZ ÖNKÉNTESÉG JELLEMZŐI A SZAKIRODALMI ELEMZÉSEK ÉS A STATISZTIKÁK (2010–2021) ALAPJÁN

LAKI ILDIKÓ¹ – SEBESTÉNY ISTVÁN² – BARTAL ANNA MÁRIA³

DOI: <https://doi.org/10.53585/OnkSzem.2023.3.3-30>

Absztrakt

A rendszerváltás után újjászülető magyar civil-nonprofit szektort a nemzetközi összehasonlító nonprofit kutatások alapvetően egy rekreációs-, sport- és kulturális szervezetek által dominált szektorként jellemezték. Ezen jelentősége ellenére a hazai kulturális civil-nonprofit alszektorról átfogó statisztikai és kutatási elemzés alig jelent meg, mivel mindezekig a tanulmányok inkább részterületek feltárására vonatkoztak. Mindezekből következően tanulmányunkban összefoglaljuk és kritikailag vizsgáljuk azokat a statisztikai és kutatási elemzéseket, amelyek a hazai kulturális alszektorról 1997 és 2020 között napvilágot láttak. Másrészt a 2010 és 2021 közötti nonprofit statisztikai adatok másodelemzése alapján feltárjuk azokat a strukturális változásokat, amelyek a kulturális civil-nonprofit alszektorban végbementek, különös tekintettel a pandémia időszakára. Harmadrészt – pótolva a meglévő hiátust – hosszútávú idősoron mutatjuk be az önkéntesség jellemzőit és gazdasági jelentőségét a kulturális civil-nonprofit alszektorban. A szakirodalmi és statisztikai adatok elemzésével részletesen igazolni tudtuk, hogy történeti előzményeik, szervezeti formáik, tevékenységi csoportjaik, közösségi funkcióik, önkéntességre alapozott működéseik, valamint a kultúra-közvetítésében betöltött társadalmi szerepeik miatt a kulturális civil-nonprofit szervezetek a „legcivillebb” alszektort jelenítik meg. Ugyanakkor arra is rámutattunk, hogy ezen erős civil jelleg mögött az elmúlt harminc évben számottevő strukturális változások mentek végbe a domináns jogi szervezeti forma, a tevékenységi csoportok és a településtípusok vonatkozásában, amelyek árnyalják az alszektorról általánosan kialakult képet. Eredményeink alapján azt is feltártuk, hogy a kulturális civil-nonprofit szervezetek önkéntesei által teljesített munkaórák értéke a második legnagyobb gazdasági erőt képviseli a magyar civil-nonprofit szektorban, pótolva ezzel az alszektor bevételek és a foglalkoztatás terén megmutatkozó gyengeségeit. A COVID-19 járvány két évére vonatkozó elemzésünk három nem várt eredményt hozott: egyrészt a kulturális civil-nonprofit szervezetek száma a pandémia alatt nem csökkent, hanem inkább szinten tartás volt jellemző, ami az egyesület alapításoknak és a községi illetőségű szervezeteknek volt köszönhető. 2021-ben a kulturális civil-nonprofit szervezetek 85 százaléka vallott arról, hogy foglalkoztatott

¹ Laki Ildikó (PhD) szociológus, docens, Milton Friedman Egyetem

² Sebestény István (PhD) közgazdász-szociológus, statisztikus, vezető főtanácsos, Központi Statisztikai Hivatal

³ Bartal Anna Mária (PhD) szociálpolitikus – szociológus, az Önkéntes Szemle főszerkesztője

önkéntest (a korábbi 57 százalékos átlaghoz képest). A pandémia alatt megnőtt az alkalmi (epizodikus), de kiugróvá vált a jogviszonnyal rendelkező önkéntesek foglalkoztatása.

Kulcsszavak: kulturális civil-nonprofit szervezetek, kultúra-közvetítés, strukturális változások, egyesületek, önkéntesség, epizodikus önkéntesek, jogviszonnyal rendelkező önkéntesek

Characteristics of Hungarian nonprofit organisations and their volunteers in the context of literature and statistical analysis (2010-2021)

Ildikó Laki – István Sebestény – Anna Mária Bartal

Abstract

The Hungarian nonprofit sector, which was reborn after the transition into democracy and market economy in 1990, has been characterised by international comparative nonprofit research as a sector dominated by recreational, sports and cultural organisations. Despite its importance, few comprehensive statistical and empirical analyses have been published on the Hungarian cultural nonprofit sub-sector, albeit studies have so far tended to focus on individual elements of it. Consequently, in this paper we summarise and critically analyse the statistical and empirical reports that have been published on the Hungarian cultural civil and nonprofit sub-sector between 1997 and 2020. In addition, based on a secondary analysis of non-profit statistical data from 2010 to 2021, we explore the structural changes that have taken place in the cultural non-profit organisations sub-sector, with a particular focus on the pandemic period. Finally, filling an existing gap, we present a timeline that demonstrates the characteristics and economic importance of volunteering in the cultural civil and nonprofit subsector.

By analysing the literature and statistical data, we have been able to demonstrate in detail that cultural nonprofit organisations represent the “most civil” sub-sector, due to their historical background, organisational structure, active volunteer groups, community functions, and social role in transmitting culture. We also wish to highlight that behind these strong characteristics, there have been significant structural changes over the last thirty years in terms of the legal structure of organisations, volunteer groups and in the types of municipalities they operate, which have nuanced the general picture of the sub-sector. Our results also reveal that the value of hours contributed by volunteers of cultural nonprofit organisations is the second largest economic force in the Hungarian nonprofit sector, making up for the sub-sector's weaknesses in terms of revenues and employment.

Our analysis of the two years of COVID-19 pandemic yielded three unexpected results. First, the number of cultural non-profit organisations did not decrease during the pandemic, but rather remained stable, due to the creation of new associations, particularly in municipalities. Second, in 2021, 85 percent of cultural nonprofit organisations reported that they employed volunteers (compared to an average of 57 percent in the previous period). Third, the employment of occasional (episodic) volunteers increased during the pandemic, and the employment of volunteers working with legal contracts also gained importance.

Keywords: cultural civic and nonprofit organisations, cultural mediation, structural changes, associations, volunteering, episodic volunteers, volunteers with legal status

BEVEZETÉS

A magyar civil-nonprofit szektort hagyományosan – még félig szerves, megszakított fejlődése ellenére is – a szabadidős-, sport- és a kulturális szervezetek dominanciája jellemezte és jellemzi ma is. Ezt a sajátosságát a nemzetközi összehasonlító nonprofit kutatások (Salamon – Anheier 1999) alapján született elemzések már az 1990-es években kiemelték. A kulturális civil-nonprofit szervezeteket többen (például Kuti 1998; Harsányi – Kovács 2002; Nárai 2003; Bartal 2005) a „legcivilőbb” alszektornak tartják történeti előzményei, szervezeti formái, tevékenységi csoportjai, közösségi funkciói, önkéntességre alapozott működése, valamint a kultúra közvetítésben betöltött társadalmi szerepe miatt.

A magyar civil-nonprofit szektor történetével foglalkozó tanulmányok (Fülöp 1978; Balázs 1991; Pajkossy 1993; Kuti 1998; Bartal 2005) arra utalnak, hogy a kulturális szervezetek dominanciája a civil önszerveződésben és az alapítványok világában egészen a reformkorig nyúlik vissza, amikor is, Kuti Éva szerint, „az egyesületek, olvasóköri, kaszinók, irodalmi társaságok fontos társadalmi bázist jelentettek az ország iparosítását, a feudális jogrendszer felszámolását és a nemzeti függetlenséget zászlajára tűző reformmozgalom számára (Kuti 1998:14). „Az önművelést, társalgási célokat kitűző olvasóegyletek mellett például számos egyesület és alapítvány a magyar nyelvű irodalom és színház támogatására, a magyar nyelv kiművelésére, a színházak, a városiasodás és civilizálódás támogatására jöttek létre.” (Fülöp 1978:100 idézi Kuti 1998:48). Az egyesületek között a reformkortól kiemelkedő szerepet játszó kulturális, olykor politikai és gazdasági jellegű társaskörök a XIX–XX. század fordulóján éltek virágkorukat, és jelentőségük a második világháborúig megmaradt (Bartal 2005:177). Mint ismert, a két háború között működő egyesületeket részben, míg az alapítványokat teljes egészében feloszlatták 1947-ben. Az államszocializmusban a párt- és állami ellenőrzés alatt működő egyesületek túlnyomó többsége sport- és tűzoltóegylet volt, míg a kisszámú kulturális egyesület főként a helyi népi-, népművészeti hagyományok őrzésére jött létre. A kulturális egyesületek alapítása az 1980-as évek közepétől kapott lendületet, és az „ekkor megalakított sok-sok helyi (főleg közművelődési és szabadidős) egyesület létrehozása mögött az indítékok igen széles skálája rejlett. A kisközségek lakói sokszor így próbáltak védekezni a hierarchikusan centralizáló településpolitika káros hatásai, az ellátottsági és intézményi hiányok ellen; az egyesületek segítségével szervezték meg érdekképviseleti és érdekérvényesítési akcióikat. De szerepelt az egyesületalapítási motívumok között a szembenállás, az ellenzékiesség, a

függetlenség, az autonómia vágya és élménye, az értékpluralizmus megjelenítésének és a helyi közösséghez való kötődés kifejezésének szándéka, az őszinte véleménycsere és a helyi nyilvánosság iránti igény, a képzési, a szórakoztató és a szabadidős programok megszervezésének, a pályázati lehetőségek kiaknázásának szándéka, sőt, a nosztalgia, a hajdanvolt közösségi élet hagyományrendszerének felelevenítésére irányuló törekvés is.” (Heit és Vidra Szabó 1992:198–201 idézi Kuti 1998:48).

A rendszerváltás után a hazai civil szektor viharos gyorsaságú fejlődésével hamarosan utolérte a két háború közötti egyesületek számát. A kilencvenes évek közepére a szabadidős- és sportszervezetek, a szakmai-, gazdasági- és érdekképviselőket mellett a kulturális civil-nonprofit alszektor (az oktatásival együtt) a negyedik-ötödik legjelentősebb tevékenységi területté vált azzal, hogy a kulturális örökség megőrzésére, a művészeti tevékenységek gyakorlására, illetve többcélú és általános kultúra-, művészettámogatásra szerveződtek. A kulturális civil-nonprofit szervezetek működtetésében az önkéntességnek kiemelt jelentősége van, és az összes formális önkéntes 8-10 százaléka rendszeres vagy alkalmi önkéntesként segíti e szervezetek céljainak megvalósulását.

Jelentőségük ellenére a kulturális civil-nonprofit szervezetek jellemzőiről, társadalmi szerepéről, gazdasági helyzetéről viszonylag kevés elemzés (Kuti 1998; Kuti 1999; Harsányi – Kovács 2002; Szalainé – Nagyné 2002; Márkus 2016; Márkus – Megyesi 2017; Kiss 2020) látott napvilágot az elmúlt harminc évben.

Mindezekből következően a tanulmánynak három célja van. Egyfelől, hogy az eddig megjelent kutatások és elemzések főbb eredményeit összefoglalva átfogó képet adjon a kulturális civil-nonprofit alszektor három évtizedet felölelő helyzetéről, fejlődési szakaszairól, strukturális változásairól. Másrészt, hogy a Központi Statisztikai Hivatal által készített „Nonprofit szervezetek Magyarországon” -felmérés legfrissebb adataira is támaszkodva,⁴ longitudinális megközelítésben – az elmúlt tíz évre fókuszálva – vizsgálja a kulturális civil-nonprofit alszektort, külön figyelmet szentelve a 2020. és 2021. évi adatoknak azért, hogy feltárjuk a pandémia hatásait. Harmadrészt, ugyancsak az elmúlt tíz évre visszamenőleg, bemutatjuk a kulturális civil-nonprofit szervezetekhez kötődő formális önkéntesség jellemzőit és gazdasági jelentőségét, mivel ebben a megközelítésben még nem jelent meg részletes elemzés.

⁴ A szerzők köszönetet mondanak a Központi Statisztikai Hivatal Életminőség-statisztikai főosztályának a hosszú távú és a legfrissebb, 2023-as adatfelvétel, 2021-re vonatkozó adatainak rendelkezésre bocsátásáért.

A kutatási céloknak megfelelően a tanulmány első részében időrendi tematika alapján ismertetjük a statisztikai elemzéseken, nagyvárosi és szervezeti kutatásokon nyugvó tanulmányok eredményeit, amelyek a kulturális civil-nonprofit alszektorra, illetve szervezeteire vonatkoztak. A második részben a Központi Statisztikai Hivatal által készített „Nonprofit szervezetek Magyarországon” felmérés adataira támaszkodva a kulturális civil-nonprofit szervezetek strukturális jellemzőit elemezzük a 2010 és 2021 közötti időszakban. Végezetül a tanulmány harmadik része a kulturális civil-nonprofit szervezetekhez kötődő formális önkéntesség jellemzőit és gazdasági jelentőségét vizsgálja.

A KULTURÁLIS CIVIL-NONPROFIT SZERVEZETEK A KUTATÁSOK ÉS AZ ELEMZÉSEK SZERINT

Az 1990-es évek kutatásai. A kulturális civil-nonprofit alszektorról először – a Nonprofit szervezetek Magyarországon 1997. évi adatgyűjtése alapján – Kuti Éva írt átfogó elemzést (Kuti 1999). A Központi Statisztikai Hivatal által megjelentetett kiadványt alapul véve, a hazai kulturális civil-nonprofit szervezetek 1990-es évek első felében regisztrálható fejlődésének öt fontos jellemzője emelhető ki:

- 1997-ben a 47 963 civil-nonprofit szervezet 9,7 százaléka (4 656 szervezet) működött kulturális területen. Ez azt jelentette, hogy – a szabadidő (16,5 százalék), a sport (14,8 százalék), az oktatás (12,1 százalék), valamint a szakmai és gazdasági érdekképviselő (10,7 százalék) után – a kultúra az ötödik meghatározó tevékenységi területe volt a magyar civil-nonprofit szektornak.
- A kulturális civil-nonprofit szervezetek 53 százaléka magán-, illetve közalapítványi, míg 47 százalékuk társas (főként egyesületi) formában működött.⁵
- 1993-tól a közalapítványi és közhasznú társasági⁶ forma megjelenésével a magyar civil-nonprofit szektor duális szerkezetűvé vált: civil (bázis-közeli) és állam-közeli szervezetek köre különböztethető meg. A kulturális alszektorban a civil és az állam-közeli szervezetek

⁵ Ezt az arányt csak az oktatási civil-nonprofit szervezetek szárnyalták túl, ahol a magán- és közalapítványi szervezetek aránya megközelítette a 93 százalékot. A szabadidős- és sport szervezetekre pedig inkább a társas szervezeti forma volt a jellemző (a szabadidős szervezeteknek 93, a sport szervezeteknek 83 százaléka működött egyesületként).

⁶ A 2006. évi IV. tv. szerint 2007. július 1. után közhasznú társaság már nem volt alapítható. 2009. június 30-tól nagy részük nonprofit gazdasági társasággá, kisebb részük pedig önkormányzati intézménnyé alakult vissza.

aránya 95–5 százalék volt, ami az alszektor erős civil-jellegét mutatta (a többi, „vezető” tevékenységi területen ez általában 97–3 százalékot mutatott a civil szerveződések javára).

- A kulturális alszektort alkotó civil-nonprofit szervezetek alig 10 százaléka rendelkezett bevétellel, ami az egy szervezetre jutó bevételek rangsorát tekintve a nyolcadik helyre volt elég a 18 tevékenységtípus tekintetében. A bevétellel rendelkező kulturális civil-nonprofit szervezetek bevételi struktúrája számottevően különbözött a többi nonprofit szervezetétől, ugyanis összes bevételük 45 százaléka az alaptevékenységükből, 18 százaléka pedig a gazdálkodási tevékenységből származott (amit főként a közalapítványoknál és a közhasznú társaságoknál jelentkezett), további 25 százaléka állami és 12 százaléka pedig magántámogatás volt.
- Foglalkoztatási erejét tekintve a kulturális alszektor ugyancsak a nyolcadik helyre került 1997-ben, mivel a szervezeteknek csak 14 százaléka alkalmazott fizetett munkaerőt, és az összes számított főállású foglalkoztatott 5,7 százaléka dolgozott ezen a területen.⁷ Ekkor az alszektorban összesen 5681 főt foglalkoztattak, a nők aránya 52, a felsőfokú végzettségűeké 36, a nyugdíjasoké 14 százalék volt. Az összes (381 221 fő) önkéntes 10 százaléka segítette a kulturális civil-nonprofit szervezeteket (ennél nagyobb arányban – 17, illetve 13 százalékban – csak a szabadidős- és a sport szervezeteknek voltak önkéntesei).

Mindehhez kiegészítésül érdemes megjegyezni, hogy Szalainé és Nagyné (2002:569) szerint a művelődési intézményeknél a tartósan hátrányos gazdasági helyzet már az 1990-es évek elején olyan alkalmazkodási képességet alakított ki, hogy elsők között használták ki a nonprofit szervezeti formák kínálta lehetőségeket. A pénzügyi gondokkal küszködő szakmai és gazdasági vezetők felismerték, hogy gazdálkodási és működési esélyeik jobbak, ha például kórusaik, színjátszó csoportjaik, néptáncosaik stb. önálló egyesületi formában végzik tevékenységüket. Véleményünk szerint a sajátos bevételi struktúrákat egyfelől az magyarázhatta, hogy a kulturális célú nonprofit szervezetek nagy többsége termelő- vagy szolgáltató tevékenységet végzett. Másfelől a lakosság által rádió- és televízió-üzembentartási díj címén fizetett összegek a közszolgálati rádiót és televíziókat működtető közalapítványokhoz folytak be, és azok révén jutottak el a tényleges szolgáltatást nyújtó gazdasági társaságokhoz.

⁷ Érdemes megjegyezni, hogy a számított főállású alkalmazottak 16 százaléka a településfejlesztés, 15 százaléka a sport, 13 százaléka a gazdaságfejlesztés, 11 százaléka szakmai és gazdasági érdekképviseleteknél, 10 százaléka a szociális ellátásban, 8 százaléka az oktatásban és ugyancsak 8 százaléka pedig a szabadidős szervezeteknél jelentkezett 1997-ben.

Összességében megállapítható, hogy a kulturális civil-nonprofit szervezetek a magyar nonprofit szektor legheterogénebb összetételű alszektorát alkották az 1990-es években. Egyik oldalon a nagyobb számú, de kis bevételű mikroszervezetek voltak, amelyeket alapvetően egy civil ethosz mozgatott, és amit leginkább önkéntesek munkája tartott fenn. Ezzel szemben a másik oldalon a kiemelkedő bevételű szervezetek álltak, amelyeket (állami) intézmények, szervezetek vagy külföldiek alapítottak és a piac felé fordulás, illetve egyfajta piaci logika jellemezte működésüket (Bartal 2005:253).

A kétezres évek első évtizedének vizsgálatai. Szinte egyidejűleg zajlott le két olyan kutatás, amely a főváros (Harsányi – Kovács 2002) és egy megyeszékhely, Debrecen kulturális civil-nonprofit szervezeteinek helyzetét vizsgálta (Csoba et al. 2003; Márkus 2006).

A budapesti kutatás (amelynek során 411 fővárosi civil-nonprofit szervezetet kérdeztek meg) fő célja egyrészt a nemzetközi trendekhez igazodóan, másrészt az alszektor sajátos bevételi struktúrájából kiindulva a kulturális civil-nonprofit szervezetek szolgáltatói szerepének, gazdálkodásának vizsgálata volt. Az eredmények a kulturális alszektor számos sajátosságát világították meg, és a szerzők úgy vélték, hogy kutatási megállapításaik a Budapesten kívüli településeken, területeken működő kulturális szervezetek vonatkozásában is érvényesíthetőek. Harsányi és Kovács (2002:11–12) a budapesti kulturális civil-nonprofit szervezetek négy, markánsan elkülönülő típusát tudta azonosítani, amely kategorizáció ma is figyelmet érdemel:

- A magánalapítású egyesületek vagy alapítványok, amelyek egy-egy konkrét célra (például színjátszó kör, dalárda, táncegyüttes stb.) jöttek létre, és a vizsgált minta legnagyobb hányadát tették ki. További jellemzőjüknek találták, hogy bevételeik alacsonyak voltak és kevés közösségi támogatást is kaptak. Fő bevételi forrásaik a működési bevételekből származtak. Tevékenységükben „csoport érdekeket” szolgáltak ki, és a szerzők az amatőr jelzővel illették őket.
- A (neves) magánszemélyek által alapított, klasszikus, kulturális alapítványok csoportja, amelyeket alapvetően a „nemes célok” és a támogatási „filozófia” határozott meg. Gazdálkodásuk az alapítói vagyon kamataiból történt, amit kevés összegű támogatás egészített ki, de presztízszük miatt támogatási esélyeik jobbak voltak.
- A harmadik típust a kulturális intézmények „árnyékszervezeteiként” működő alapítványok jelenítették meg, amelyek fő célja az alapító szervezet kiszolgálása és működési

feltételeinek javítása volt. Magánadományok jelentették a fő bevételi forrásaikat, amiket kevés állami támogatással egészítettek ki.

- Végezetül a negyedikként azonosított szervezetek körét az államközeli közalapítványok és közhasznú társaságok jelentették, amelyek nonprofit viszonyok között „mamutszervezetként” működtek, mind bevételeik nagysága, mind foglalkoztatási szerepük tekintetében. Főként állami (normatív vagy nem normatív költségvetési) bevételekből éltek, amit kiegészítettek az alaptevékenységük ár- és díjbevételeiből.

A szerzők szerint a budapesti kulturális civil szervezetek döntő hányada mikroszervezet volt, és az alapító jellege fontosabb meghatározó tényező körükben, mint méretük vagy konkrét tevékenységük. Az intézmények és a (neves) alapítók által létrehozott adományosztó szervezetek más dimenzióban határozták meg magukat és más célokat is követtek, mint a másik két típusba tartozó szervezetek. Végezetül a kutatás két fontos megállapítására kell felhívni a figyelmet: a nagyobb, forráselosztó szervezetek hajlamosabbak voltak a piaci logika elfogadására, illetve az állam-, vagy intézményközeli nonprofit szervezetek egy része a kultúra és a társadalom kapcsolatát kevésbé tartotta hangsúlyosnak működésében, mint a civil (bázis-közeli) szervezetek. Mindez arra utalt, hogy a kulturális civil-nonprofit szervezetek körében egyaránt tanúi lehettünk a klasszikusan alulról, de a felülről megszerveződő kulturális, közösségi folyamatoknak is.

A debreceni kulturális civil-nonprofit szervezetek vizsgálata egy komplex, kelet-közép-európai városokban⁸ lefolytatott kutatás részeként valósult meg. Ennek a kutatásnak három – zárt, félig nyitott, nyitott – dimenzió mentén sikerült tipizálnia a megyeszékhely kulturális civil-nonprofit szervezeteit. Eredményeik (Márkus 2006:36) szerint:

- Bizonyos értelemben zárt-típusú szervezetnek tartották azt az egyesületet vagy alapítványt, amelynek működése során a szervezetet létrehozók saját munkájukat, munka- és életfeltételeiket, jövedelmi viszonyaikat, tevékenységi lehetőségeiket kívánták javítani a közösen végzett feladat során.⁹ Ez volt jellemző például az alkotó művészeti közösségekre, az önmaguk számára közösségi programokat szervező egyesületekre, a szabadidős társaságokra. Speciális esetei voltak ennek a csoportnak a nem klasszikus értelemben vett

⁸ Csehország, Lengyelország, Lettország, Magyarország, Németország városait (Prága, Krakkó, Riga, Debrecen, Drezda, Görlitz, Weimar) vették be a vizsgálatba.

⁹ Ez a leírás Sebestény (2001) által differenciált csoport-kiszolgáló civil-nonprofit szervezetekkel mutat hasonlóságot.

adományoztó alapítványok, amelyek a tagok támogatására és jutalmazására jöttek létre. Az ilyen típusú szervezetek fő bevételi forrásai a pályázati bevételek voltak.

- A második, félig nyílt-típusúnak nevezett kulturális civil-nonprofit szervezeti körben a nyitás egy szűken behatárolt célra, intézményre, személyre vagy csoportra irányult. Bár a feladatot ellátók és a célcsoport nem estek egybe, de meglehetősen szoros összefüggés volt a célcsoport és a szervezet tagjai, alapítói között. Ebbe a csoportba tartoztak például a művészeti csoportokat, kórusokat támogató alapítványok, amelyeket – a szerző szerint – a legtöbb esetben a célcsoporthoz valamilyen módon kapcsolódó „külső kapcsolati kör” hozott létre. Működésükből adódóan e szervezetek fő bevételi forrásai az adományok, illetve a pályázati források voltak. [A Harsányi és Kovács (2002) által leírt kulturális intézmények árnyékszervezeteiként működő alapítványok e kategóriával mutatnak hasonlóságot].
- A nyitottnak nevezett kulturális civil és nonprofit szervezetek mind tevékenységi körükben, mind pedig célcsoportjukban rendkívül színesnek, szerteágazónak mutatkoztak. A vizsgálat során azt találták, hogy a szervezetek főként „kifelé” kínálják szolgáltatásaikat, és a szervezeten kívüli személyek vagy más szervezetek képezik célcsoportjukat, ellentétben a zárt típusú szervezetekkel. Forrásaikat leginkább saját bevételeik alapján teremtették meg, illetve adományok útján gyűjtötték, és kevésbé volt jellemző rájuk a pályázati függés. Eredményességük attól függött, hogy mennyire széles „potenciális fogyasztói kört” sikerült kialakítaniuk.

A debreceni kutatás kitért a kulturális civil-nonprofit szervezetek önkéntes-fogadására is. Márkus (2016:146) ezzel kapcsolatban megjegyezte, hogy a debreceni szervezetek igen alacsony arányban fogadtak önkénteseket, aminek okát abban látta, hogy nem volt olyan tag vagy foglalkoztatott, aki szervezni tudta volna az önkénteseket, még akkor sem, ha lett volna a feladatok ellátására önkéntesként jelentkező.

A kétezres évek első évtizedében született nagyvárosi kutatások jelentősen árnyalták a kulturális civil-nonprofit alszektorra a kilencvenes években jellemző duális képet. Rámutattak arra is, hogy például az alapítók, a tevékenység jellege vagy célcsoportja fontos differenciáló szempontként jelenhet meg a kulturális szervezetek között. Mindkét kutatás foglalkozott a kulturális civil-nonprofit szervezetek szolgáltatói szerepével, de az eredmények azt mutatták, hogy ez a – nyugat-európai értelemben vett – szolgáltatói szerep csak a szervezetek egy nagyon szűk körére volt jellemző. Ma úgy látjuk, hogy a kulturális civil-nonprofit szervezeteknek

ugyancsak egy kisebb hányada majd csak az európai uniós csatlakozás után beérkező pályázati forrásokból tudta ezt a szerepet magára öltetni. Ugyanis, részben korlátozott anyagi, vagy foglalkoztatási erőforrásaik miatt, illetve a kulturális civil-nonprofit szervezeteket körülölgő civil, közösségi ethosz miatt is kevesen tudtak belépni a kulturális szolgáltatások piacára, ha nem intézmény- vagy állam-közeli szervezetekként működtek. Itt kell kitérni arra is, hogy a 2006. évi V. törvény 9F paragrafusában foglaltak alapján a nonprofit gazdasági társaságok jogrendbe való beemelésével a magyar civil-nonprofit szektor – a korábbi duális szerkezet helyett – háromszatúvá válik, és ennek következtében bázis-közeli (civil), állam- és piac-közeli szervezetek alkotják azt. Ezzel a kulturális civil-nonprofit szervezetek körében is megjelennek azok a gazdaság-közeli nonprofit szervezetek, amelyek állami bevételeiket szolgáltatásaik ár- és díjbevételeivel egészítik ki.

Elemzések a kétezres évek második évtizedéről. Az európai uniós támogatásból megvalósult Kulturális Közfoglalkoztatási Program partnerszervezeteivel kapcsolatban álló 3725 civil szervezet körében végzett felmérést 2014-ben a Nemzeti Művelődési Intézet. A kutatás három jellegzetessége érdemel figyelmet:

- A vizsgálat célja az volt, hogy megismerhető legyen az a civil szervezeti kör, amely a kulturális intézményekkel együttműködik egy-egy településen.¹⁰
- További cél volt, hogy a szervezetek működési kereteit és tevékenységi profilját is elemezzék.
- A felmérés mind a formális, mind az informális civil-nonprofit szervezetekre kiterjedt.

Az eredmények szerint (Márkus – Megyesi 2017) a felmérésbe bekerült szervezetek többsége akkor már legalább 7-16 éve egyesületi formában (56 százalékuk 11-50 fős tagsággal) és leginkább a kulturális (20 százalékuk), a szabadidő-hobbi (13 százalékuk), a sport (10 százalékuk) és a civil-nonprofit tevékenységi területen működött. Mindezek alapján Márkus és Megyesi egyik fő megállapítása az volt, hogy a közfoglalkoztatási programban a kulturális intézményekkel kapcsolatban álló formális és informális civil-nonprofit szervezetek kis- és közepes szervezetek közül kerültek ki, amelyek jelentős többsége közhasznú szervezet volt.

Végezetül, Kiss Edit (2020) elemzésének középpontjában a kulturális célú civil-nonprofit szervezetek finanszírozási sajátosságainak bemutatása áll, a Központi Statisztikai Hivatal

¹⁰ A kutatás e célja tekintetében egyfajta szervezeti, hálózati kutatásnak is beillett volna. Sajnálatos, hogy a kutatás eredményeit ismertető szerzők ennek a szempontnak nem szenteltek kellő figyelmet.

Nonprofit szervezetek Magyarországon 2018. évi felvételének adatai alapján. A vizsgált évben a kulturális célú civil-nonprofit szervezetek 38 százalékának bevétele 501 ezer és 5 millió forint közé esett, de 24 százalékuknak ez alatti volt, azaz kifejezetten kisbevételű szervezetek voltak. A szerző itt hívja fel a figyelmet arra is, hogy a közművelődési intézmények jelentős számú kulturális célú szervezetnek, csoportnak biztosítják a működéshez szükséges helyet intézményeikben, ami természetbeni támogatás, illetve kiadáscsökkentő tényező e szervezetek számára. Fontos megállapítása a tanulmánynak, hogy a viszonylag alacsony bevételekkel rendelkező kulturális ágazat egyik fontos fejlesztendő területe a forrásteremtés. A szervezetek mindennapos működését nézve inkább a szakmai oldal, a kulturális értékteremtés az ágazat erőssége, mintsem a bevételszerzés és az önmenedzselés.

Ahogy már fentebb említettük, a kilencvenes évek közepén a bevétellel rendelkező kulturális civil-nonprofit szervezetek bevételi struktúrája számottevően különbözött a többi nonprofit szervezetétől, ugyanis összes bevételeik 45 százaléka az alaptevékenység, és 18 százaléka a gazdálkodási tevékenység bevételeiből származott. A 2018-ban mért adatok szerint a korábbiakhoz képest átalakult a bevételi szerkezetük, amit két domináns bevétel határozott meg: az állami támogatások és az alaptevékenység bevétele. A kulturális civil-nonprofit szervezetek 60 százaléka részesült állami támogatásban (ugyanakkor ez az összes civil-nonprofit szervezetek 42 százalékára volt jellemző). Az állami támogatások nagyobb hányada nem normatív (pályázati) támogatásból származott, ami a szervezetek 39 százalékánál jelentkezett. Az alszektor bevételi szerkezetének szervezettípus szerinti megoszlása 2018-ban is igazolta azt a tendenciát, hogy a kulturális alszektor bevételeinek 75 százaléka a kevés számú a gazdaságközeli szervezeteknél (nonprofit gazdasági társaságoknál) realizálódik, és csak alig egynegyede jutott a nagyobb számú, civil szervezeteknek. A kultúra területén működő szervezetek 2018. évi kiadásai mintegy 291 milliárd forintot tettek ki, ami a teljes szektor kiadásának 13 százalékát jelentette. A költségtípusokban a kulturális szférára jellemző sajátosságának mutatkozott, hogy kiemelkedően magas volt az anyag- és termékvásárlás kiadásnem.

A bemutatott tanulmányok eredményei alapján megállapítható, hogy partnerségi kapcsolatokat leginkább a többéves, egy évtizedes működésre visszatekintő kis- és közepes nagyságú kulturális civil szervezetek (főként egyesületek) alakítanak ki. Fontos eredmény annak feltárása, hogy a kulturális civil-nonprofit alszektor bevételszerkezete átalakult a kétezres évek második évtizedében. Ez az átalakulás egyrészt az alszektor háromötödének állami támogatásuktól (pályázati bevételektől) való függőségére utal, másrészt a gazdálkodási

tevékenységből származó bevételek helyett az alaptevékenységből származó bevételek lettek – bár kisebb arányban – a meghatározóak. Mindezek azt jelzik, hogy a kulturális civil-nonprofit alszektor szolgáltatói szerepköre egyáltalán nem erősödött meg a kulturális piacon. Az 1990-es években tapasztalt szervezettípus szerinti bevételkoncentráció továbbra is az alszektor sajátossága maradt.

A KULTURÁLIS CIVIL-NONPROFIT ALSZEKTOR STRUKTURÁLIS JELLEMZŐI, 2010–2021

Elemzésünkben a kulturális civil-nonprofit alszektor strukturális jellemzőit négy tényező – a szervezetszám és a növekedési ütem változásai, a jogi szervezeti forma, a fő tevékenységi csoportok, valamint a településtípus szerinti megoszlás – mentén tárjuk fel. A szervezetszám és a növekedési ütem vizsgálata lehetővé teszi annak megmutatását is, hogy a pandémia miként hatott a kulturális szervezetek számbeli változására. Noha a fentiekből már ismertté vált, hogy a kulturális alszektor szerkezetét alapvetően az egyesületek és a (magán)alapítványok határozzák meg, de a 2010 és 2021 közötti évek adatelemzése alapján már az állam- és a gazdaság-közeli szervezetek arányának változásait is regisztrálhatjuk. A hazai nonprofit statisztikai felmérés a kulturális civil-nonprofit szervezetek körében négy fő tevékenységi csoportot határoz meg. Idősorosan megvizsgáljuk, hogy melyek az alszektor domináns tevékenységi csoportjai, és e téren milyen strukturális változások történtek a vizsgált időszakban. Végezetül a kulturális civil-nonprofit szervezetek települési jellemzőire térünk ki, illetve összevetjük azt a fő tevékenységi csoportokkal, azt keresve, hogy a kulturális civil-nonprofit szervezetek tevékenységének vannak-e települési sajátosságai.

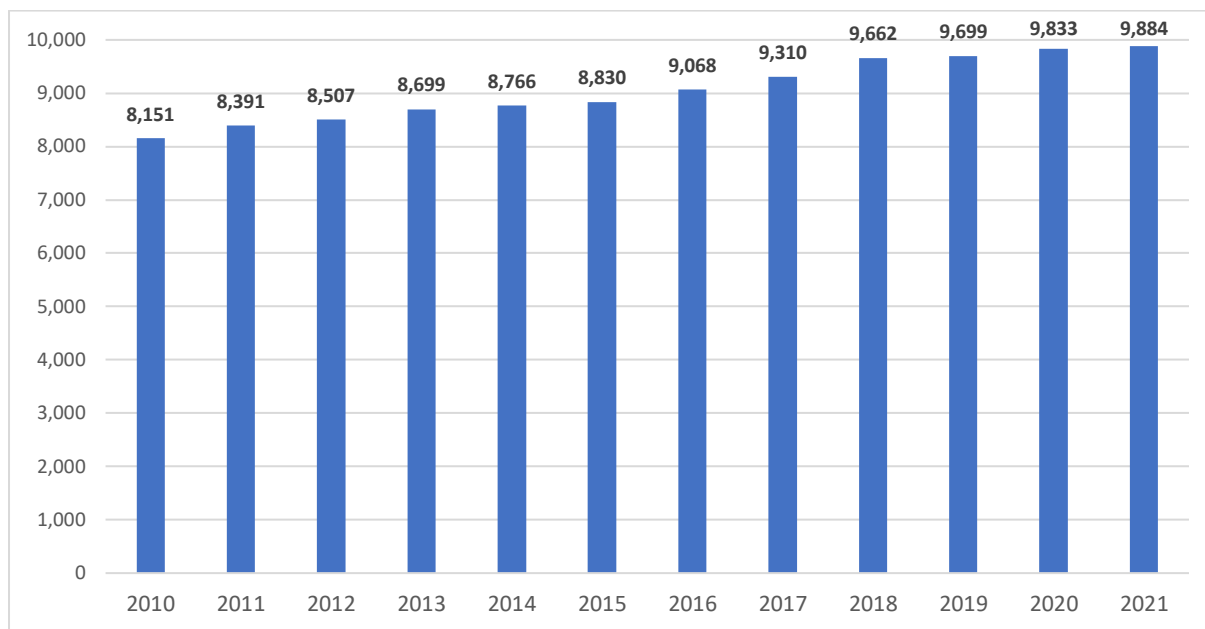
A kulturális civil-nonprofit alszektor szervezetszámbeli változásai és növekedési üteme 2010 – 2021 között

Ahogy az 1. ábra adatai alapján látható, míg a kulturális civil-nonprofit szervezetek száma 2010-ben még 8151 volt, addig 2021-ben már 9884-re emelkedett, ami 12 százalékos szervezetszám növekedést jelentett a vizsgált időszakban.

Az adatok azt is mutatják, hogy a kulturális civil-nonprofit szervezetek száma – ha nem is számottevően, de – növekedett a COVID-19 járvány éveiben is. Ez az eredmény – várakozásainkkal ellentétben – meglepő fejleménynek számít, ugyanis a nonprofit statisztikai

adatok a szociális (5423-ról 5332-re) és az egészségügyi célú (2548-ról 2370-re) civil-nonprofit szervezetek számának csökkenését mutatják 2019 és 2021 között.

1. ábra. A kulturális civil-nonprofit szervezetek számának változásai 2010 és 2021 között

Forrás: Nonprofit szervezetek Magyarországon, 2010–2021 (Központi Statisztikai Hivatal, 2012–2023) vonatkozó adatbázisai alapján saját szerkesztés.

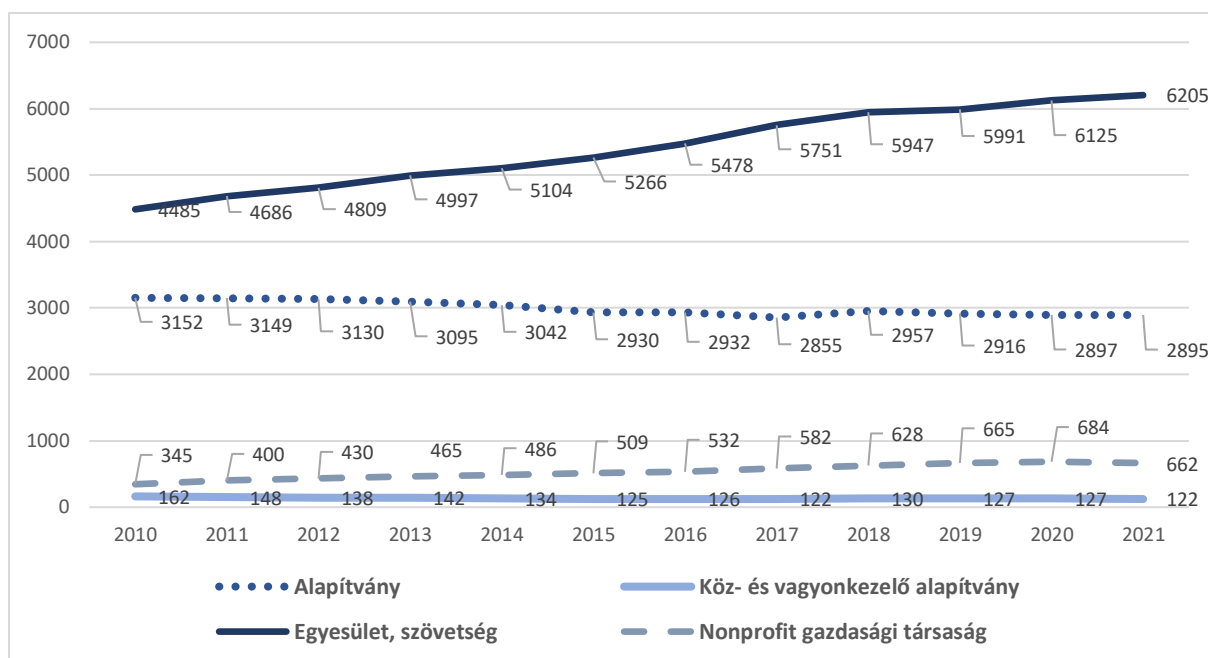
Mindez egyrészt arra utal, hogy a szociális és az egészségügyi szervezetek a személyes szolgáltatások terén szenvedték el szervezeti veszteségeiket, míg a kulturális tevékenységek egy része áthelyeződhetett az online térbe úgy, hogy ezek nonprofit formát is öltöttek. Másrészt arról is szó van, hogy a pandémia idején megmutatkozó segítségnyújtási kapcsolatok döntően nem szervezett keretek között, a civil-nonprofit szervezetek által történtek, hanem családi, baráti, szomszédsági segítségek formájában (lásd erről bővebben Bartal et al. 2022).

Az alszektor szervezeteinek növekedési üteme 2010 és 2021 között átlagosan 2 százalék volt. A részletesebb elemzés alapján azt állapíthattuk meg, hogy a 2010-es évek kezdetén ez a növekedési ütem még 3 százalékot tett ki, majd 2012–2016 között visszaesett 1-2 százalékra, de 2018-ban elért egy „csúcspontot” azzal, hogy 4 százalékra emelkedett. A kulturális civil-nonprofit szervezetek növekedési üteme éppen a pandémiát megelőző évben kezdett el stagnálni, ugyanakkor 2019 és 2020 között a szervezetek növekedési üteme 1,5 százalékos, de 2020 és 2021 között már csak fél százalékos volt.

A kulturális civil-nonprofit alszektor szervezettípus szerinti jellemzői, 2010-2021

A kulturális civil-nonprofit alszektort alapvetően a civil (bázis-közeli) szervezetek – egyesületek, (magán)alapítványok – túlsúlya jellemezte rendszerváltás utáni újjászületése óta (Kuti 1999). Ahogy már írtuk, több kutató (Kuti 1998; Harsányi – Kovács 2002; Nárai 2003; Bartal 2005) véleménye szerint is a kulturális alszektort a „legcivilőbb” alszektor. Ezt a sajátosságát a vizsgált időszakban is megtartotta, és a 2. ábra adatai azt mutatják, hogy az 1990-es évekhez képest az egyesület lett a meghatározó szervezeti forma körökben. 2020 és 2021 között pedig éppen az egyesületalapítások tartották szinten az alszektor enyhe szervezetszámbeli növekedését.

2. ábra. A kulturális civil-nonprofit alszektor szervezettípus szerinti jellemzői 2010 és 2021 között

Forrás: Nonprofit szervezetek Magyarországon, 2010–2021 (Központi Statisztikai Hivatal, 2012–2023) vonatkozó adatbázisai alapján saját szerkesztés.

A 2. ábra adatai alapján az is észlelhető, hogy egy strukturális átrendeződés ment végbe az alszektorban. Míg az egyesületek száma lassú, de folyamatos növekedést mutatott 2021-ig, addig a magánalapítványok száma – eltekintve a 2016. és 2018. évi enyhe kiugrásoktól – ugyancsak lassan és folyamatosan, de csökkent. A magánalapítványok számának csökkenése mögötti egyik ok véleményünk szerint az lehet, hogy a kétezertízes évekre kezdett elfogyni az

a tőkeerő, amely a nonprofit kulturális mecenatúrát fent tudja tartani.¹¹ A nonprofit gazdasági társaságok számbeli növekedése szintén töretlen volt 2020-ig, és csak a 2021. évi adatok mutatnak először csökkenést. Ennek oka nem csak a COVID-hatásnak tudható be, hanem az időközben érvénybe lépett (KATÁ-s) foglalkoztatási változásoknak is. A köz- és vagyonkezelő alapítványok számában a 2010 és 2015 közötti csökkenés után egyfajta stabilizálódás mutatkozik.

A már bemutatott elemzések (lásd Kuti 1999) azt jelezték, hogy az 1990-es években a civil és az állam-közeli szervezetek aránya 95, illetve 5 százalék volt a kulturális alszektorban. A rendelkezésre álló adatokon már azt is meg tudtuk vizsgálni, hogy milyen volt az elmúlt évtizedben a civil, az állam- és a gazdaság-közeli szervezetek aránya az alszektorban.

1. táblázat. Az egyesületek, (magán)alapítványok, köz- és vagyonkezelő alapítványok, valamint a nonprofit gazdasági társaságok számarányának változásai 2010 és 2021 között

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Egyesület, szövetség	55%	56%	56%	57%	58%	60%	60%	60%	62%	62%	63%	63%
Alapítvány	39%	38%	37%	36%	35%	33%	32%	32%	31%	30%	29%	29%
Köz- és vagyonkezelő alapítvány	2%	2%	2%	2%	2%	1%	2%	2%	1%	1%	1%	1%
Nonprofit gazdasági társaság	4%	4%	5%	5%	5%	6%	6%	6%	6%	7%	7%	7%

Forrás: Nonprofit szervezetek Magyarországon, 2010–2021 (Központi Statisztikai Hivatal, 2012–2023) vonatkozó adatbázisai alapján saját szerkesztés

Először is le kell szögezni, ahogy erre már többször utaltunk, hogy a kulturális alszektor arculatát döntően a klasszikus civil szervezetek (egyesületek, magánalapítványok) határozzák meg. Az 1. táblázat adatai alapján az látható, hogy 2010-ben az összes kulturális szervezet 94 százaléka, az évtized közepén 93 százaléka, 2021-ben pedig 92 százaléka tartozott a klasszikus civil szervezetek közé. Az aránybeli változások mögött az áll, hogy míg az egyesületek dominanciája fokozatosan nőtt 2010 és 2021 között – és ezt még a pandémia időszaka sem tudta megtörni –, addig az alapítványok aránya 10 százalékkal csökkent. Az állam-közeli szervezetek (köz- és vagyonkezelő alapítványok) aránya a vizsgált időszakban 1-2 százalék között mozgott, a piac-közeli szervezeteké 3 százalékkal nőtt. Ez utóbbi folyamatok azért érdemelnek figyelmet, mert

¹¹ Ezt vélhetően nagyban befolyásolhatta az adókedvezményel járó társasági adó felajánlások átcsatornázása a kultúrától a sport felé.

az alszektor bevételeinek jelentős része (43 százaléka) e 7-8 százalékos kivevő szervezeteknél jelentkezik.

A kulturális civil-nonprofit alszektor főbb tevékenységi csoportjai, 2010–2021

A nonprofit-statisztika négy főbb tevékenységi csoport szerint osztályozza a kulturális civil-nonprofit szervezeteket:

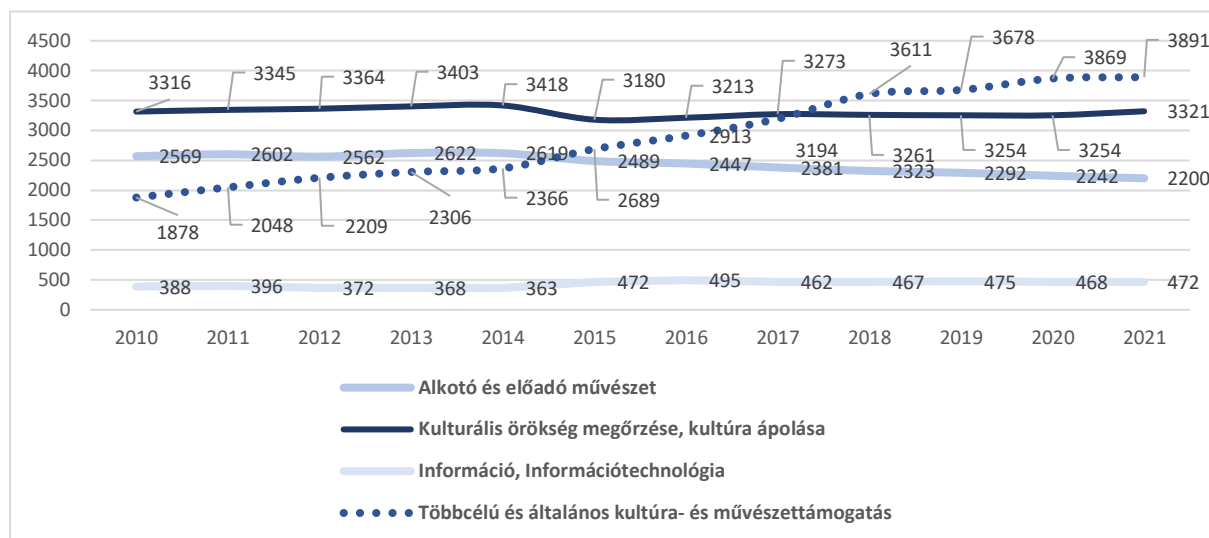
- *kulturális örökség megőrzése, kultúra ápolása* (műemlékvédelem, közgyűjtemények támogatása, történelmi és kegyeleti helyek ápolása, honismeret, helytörténet, magyar nyelv ápolása, közművelődés, olvasó- és irodalmi körök, népművészet, hagyományőrzés, kisebbségi kultúra ápolása),
- *alkotó- és előadóművészet* (irodalmi tevékenység, képző- és iparművészet, film- és fotóművészet, építészet, építőművészet, egyéb művészeti tevékenység, közhasznú művészeti tevékenység),
- *információ és információtechnológia* (országos és regionális hírközlés, helyi tömegkommunikáció, közösségi televíziózás, kiadói tevékenység támogatása, általános és egyéb hírközlés, tömegkommunikáció, közhasznú kiadói és hírközlési tevékenység).
- *többcélú és általános kultúra-, művészettámogatás* (többcélú és egyéb kulturális tevékenység, közhasznú kulturális tevékenység).

Az idősoros adatok szerint 2010 és 2017 között a legtöbb kulturális civil-nonprofit szervezet célja a „kulturális örökség megőrzése, kultúra ápolása” volt, amit 2010 és 2014 között az „alkotó- és előadóművészeti” tevékenységi csoport követett. A 3. ábrán látható, hogy a főbb kulturális tevékenységek területén 2014 és 2017 között egy strukturális átrendeződés ment végbe. A két, korábban meghatározó kulturális tevékenységcsoportba tartozó szervezetek száma egyre inkább csökkent és fokozatosan emelkedett a „többcélú és általános kultúra-, művészettámogatás”- célokat megvalósító szervezetek száma. E változások hátterében feltételezhetően az áll, hogy a kulturális civil-nonprofit szervezetek a társadalmi-gazdasági és közösségi kihívások miatt mindinkább többcélú szervezetekké váltak és a statisztikai megkérdezések során a „többcélú és általános kultúra-, művészettámogatás”- kategóriát tartották megfelelőnek tevékenységeik besorolására.

A negyedik tevékenységi csoport 2010 és 2014 között még „hírközlés és tömegkommunikáció”, kategóriaként szerepelt, 2015-től pedig már „információ, információtechnológia” elnevezés alatt regisztrálják őket. A 3. ábra adatai szerint az e tevékenységi csoportba tartozó – főként –

nonprofit szervezetek számában 2016-ig egy számottevőbb növekedés volt tapasztalható, majd ezt követően a számuk 462–472 szervezet között hullámzott.

3. ábra. A kulturális civil-nonprofit szervezetek főbb tevékenységcsoportok szerinti jellemzői 2010 és 2021 között

Forrás: Nonprofit szervezetek Magyarországon, 2010–2021 (Központi Statisztikai Hivatal, 2012–2023) vonatkozó adatbázisai alapján saját szerkesztés.

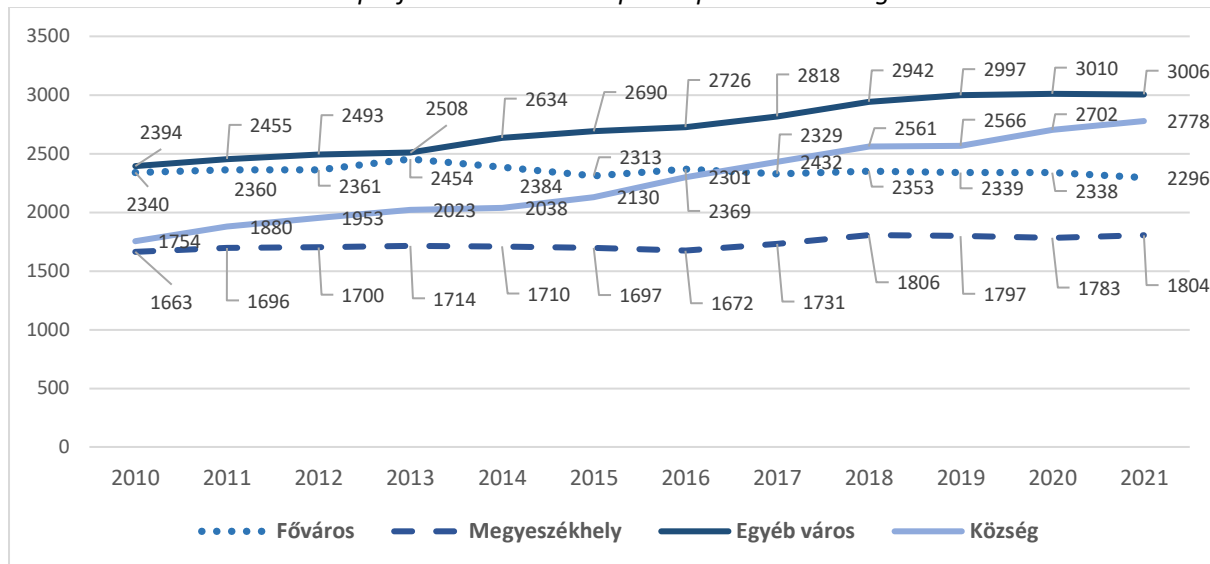
A pandémia időszakát jelentő két évben a legsérülékenyebb tevékenységi csoport az „alkotó és előadóművészet” volt, hiszen 2019-hez képest 4 százalékkal csökkent az ide tartozó civil-nonprofit szervezetek száma. Ugyanakkor a „többcélú és általános kultúra-, művészettámogatás” terén 6 százalékos, a „kulturális örökség megőrzése, kultúra ápolása” esetében pedig 2 százalékos növekedés volt kimutatható 2019-hez képest.

A kulturális civil-nonprofit alszektor településtípus szerinti jellemzői, 2010–2021

A kulturális civil-nonprofit szervezetek 2010 és 2021 között legnagyobb számban a városokban, legkisebb számban pedig a megyeszékhelyeken működtek (4. ábra). Míg a városi civil-nonprofit szervezetek számának növekedése viszonylag egyenletesnek volt mondható, addig ez a megyeszékhelyeken eléggé hullámzónak mutatkozik. 2013-ban indult meg a fővárosi kulturális civil-nonprofit szervezetek számának lassú csökkenése, 2015-ben pedig a községi szervezetek számának dinamikus növekedése. Természetesen e folyamatok nem voltak függetlenek a hazai településstruktúrában végbemenő változásoktól (például a fővárosi népesség csökkenése, a budapesti és a vidéki városok agglomerációjában bekövetkező népességnövekedés, illetve a várossá nyilvánítás feltételeinek „lazulása”).

2020 és 2021 között a községi kulturális civil nonprofit szervezetek száma 8 százalékkal, a városiaké 1 százalékkal, a megyeszékhelyen találhatóké pedig fél százalékkal növekedett. Egyedül a fővárosi szervezetek száma csökkent, mégpedig 3 százalékkal (4. ábra).

4. ábra. A kulturális civil-nonprofit szervezetek településtípus szerinti megoszlása 2010 és 2021 között

Forrás: Nonprofit szervezetek Magyarországon, 2010–2021 (Központi Statisztikai Hivatal, 2012–2023) vonatkozó adatbázisai alapján saját szerkesztés.

A következő, 2. táblázat adataival azt kívánjuk megmutatni, hogy a kulturális civil-nonprofit szervezetek település- és három fő tevékenységi csoportja között milyen összefüggések, illetve változások emelhetők ki három időpontot (a 2010-es évek elejét, közepét, és a 2021-es évet) alapul véve. 2010-ben és 2014-ben a fővárosi kulturális civil-nonprofit szervezetek legnagyobb arányban (41, illetve 39 százalékban) az „alkotó- és előadóművészet” terén valósították meg tevékenységi céljaikat. A megyeszékhelyeken többségük két meghatározó tevékenységi területen fejtette ki aktivitását: az „alkotó- és előadóművészet” (2010-ben 38 százalékuk, 2014-ben 36 százalékuk), illetve a „kulturális örökség megőrzése, kultúra ápolása” (2010-ben 35 százalékuk, 2014-ben 33 százalékuk). A két vizsgált évben mind a városi (46, illetve 43 százalékban), mind pedig a községi szervezetek (58, illetve 53 százalékban) többsége számára a „kulturális örökség megőrzése, kultúra ápolása” volt a domináns tevékenységi terület. Mindezek alapján megállapítható, hogy a kulturális civil-nonprofit szervezetek fő tevékenységei településtípus szerint is differenciálódást mutatnak, ami leginkább a főváros, illetve város-

község viszonylatban érhető tetten, míg a megyeszékhelyek mindkét viszonylat tulajdonságait hordozzák.

2. táblázat. A kulturális civil-nonprofit szervezetek megoszlása település- és a fő tevékenységtípus szerint (2010; 2014; 2018; 2021)

		Alkotó- és előadóművészet	Kulturális örökség megőrzése, kultúra ápolása	Többcélú és általános kultúra- művészettámogatás
2010	Főváros	41%	27%	24%
	Megyeszékhely	38%	35%	23%
	Egyéb város	31%	46%	19%
	Község	14%	58%	26%
2014	Főváros	39%	26%	28%
	Megyeszékhely	36%	33%	28%
	Egyéb város	30%	43%	23%
	Község	14%	53%	31%
2018	Főváros	34%	22%	37%
	Megyeszékhely	30%	28%	37%
	Egyéb város	25%	36%	34%
	Község	10%	50%	38%
2021	Főváros	32%	22%	39%
	Megyeszékhely	28%	27%	39%
	Egyéb város	24%	35%	36%
	Község	9%	43%	46%

Forrás: Nonprofit szervezetek Magyarországon, 2010–2021 (Központi Statisztikai Hivatal, 2012–2023) vonatkozó adatbázisai alapján saját szerkesztés.

2018-ban a fővárosi kulturális civil-nonprofit szervezetek számottevőbb része (37 százaléka) már úgy definiálta tevékenységét, hogy az a „többcélú és általános kultúra-, művészettámogatás” terén valósul meg, míg másik részük (34 százaléka) egy fő tevékenységi területen, az „alkotó- és előadóművészet” terén működött. Ezzel szemben a megyeszékhelyi kulturális civil-nonprofit szervezetek legnagyobb arányban (37 százalékban) már csak a „többcélú és általános kultúra-, művészettámogatást” jelölték meg. A városi nonprofit szervezetek többségének (36, illetve 34 százalékának) a „kulturális örökség megőrzése, kultúra ápolása”, illetve a „többcélú és általános kultúra-, művészettámogatás” volt a domináns tevékenységi területe, míg a községi szervezeteké – bár némileg kisebb arányban, de – ugyanaz maradt, mint a korábbi években.

A pandémia második évére vonatkozó felmérés adatai szerint mind a fővárosban, mind a megyeszékhelyeken és a városokban, valamint a községekben működő kulturális civil-nonprofit szervezetek legnagyobb arányban „többcélú és általános kultúra-, művészettámogatást”

valósítottak meg. Fentebb azt írtuk, hogy a kulturális civil-nonprofit szervezetek a társadalmi-gazdasági és közösségi kihívások miatt egyre inkább többcélú szervezetekké váltak. Úgy tűnik, a pandémia felerősítette ezeket a kihívásokat, amelyekre a szervezetek reagáltak is. A 2. táblázat adatai azt is jól mutatják, hogy a fővárosi kulturális szervezetek körében a második leggyakoribb tevékenységként megmaradt az „alkotó- és előadóművészet”, de már csak a szervezetek 32 százaléka esetében. A városokban és a községekben a „kulturális örökség megőrzése, kultúra ápolása” is megmaradt mint jellemző tevékenységi forma, de már csak a városi szervezetek 35, és a községi szervezetek 43 százalékánál.

AZ ÖNKÉNTESÉG JELLEMZŐI A KULTURÁLIS CIVIL-NONPROFIT SZERVEZTEK KÖRÉBEN 2010–2021 KÖZÖTT

Az önkéntesség jelentősége a kulturális civil-nonprofit szervezetek működésében kitüntetett fontosságú, túl azon, hogy a kultúra közvetítése, ápolása, intézményi segítése az öntevékenységre a legszélesebb lehetőségeket kínálja fel. Ugyanis az alszektor bevételei és foglalkoztatási ereje tekintetében nem éri el a számarányának megfelelő szektorbeli pozíciót. A pandémiát megelőző évben, 2019-ben a kulturális civil-nonprofit szervezetek az összes nonprofit szervezet 15,6 százalékát tették ki, ugyanakkor a szektor összes bevételeinek csak 14,9 százalékát tudhatták magukénak.¹² Ugyancsak ebben az évben a szektor összes főállású foglalkoztatottjának csak 12 százaléka dolgozott kulturális civil-nonprofit szervezeteknél.¹³

Az önkéntesek számának alakulása a kulturális civil-nonprofit alszektorban, 2010–2021

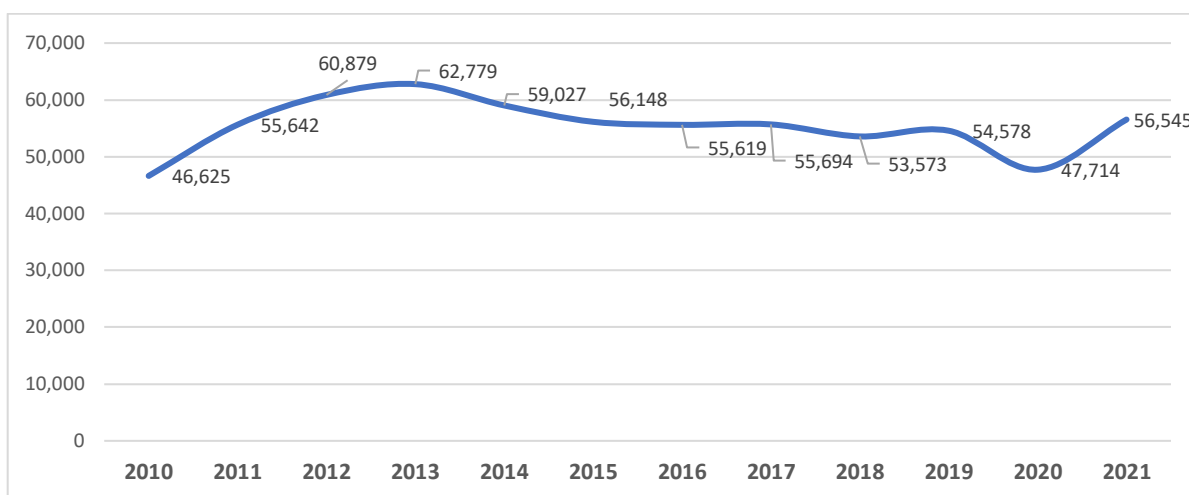
A szervezetek bevallása alapján a kulturális civil-nonprofit alszektorban az önkéntesek száma hullámzóan alakult 2010 és 2019 között. A legtöbb önkéntesről (62 779 főről) 2013-ban, a legkevesebről (46 625 főről) 2010-ben számoltak be a szervezetek. Ahogy az 5. ábrán látható,

¹² Összehasonlításként meg kell jegyezni, hogy mind a sport-, mind a szabadidős-, illetve az oktatási civil-nonprofit szervezetek ennél rosszabb mutatókkal, ugyanakkor a szociális célú civil nonprofit szervezetek valamivel, a környezetvédelmi, gazdaság-településfejlesztési szervezetek pedig lényegesen jobb mutatókkal rendelkeztek. Lásd: Nonprofit szektor legfontosabb jellemzői 2019. <https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/stattukor/nonprofit/2019/index.html>

¹³ Ugyancsak összehasonlításként néhány példa: a gazdaságfejlesztési alszektorban a hazai nonprofit szektor összes főállású foglalkoztatottjának 39 százaléka, a szociális alszektorban 23 százaléka, a szabadidős és környezetvédelmi alszektorban 18-18 százaléka dolgozott. Hasonlóan gyenge vagy gyengébb foglalkoztatási potenciállal rendelkezett az egészségügyi (az összes főállású foglalkoztatottnak 12 százaléka) és az oktatási (az összes főállású foglalkoztatottnak 9 százaléka) célú alszektor. Lásd: Nonprofit szektor legfontosabb jellemzői 2019. <https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/stattukor/nonprofit/2019/index.html>

az önkéntesek száma 2014 és 2019 között 59–54 ezer fő körül stabilizálódott, míg a pandémia első évében visszaesett a 2010. évhez közeli szintre (47 714 fő). Ugyanakkor a legfrissebb adatok azt mutatják, hogy az önkéntesek 2021. évi száma (56 545 fő) ismét elérte a 2015. évi szintet, sőt meghaladta a pandémia előtti két év számait is (5. ábra).

5. ábra. A kulturális civil-nonprofit szervezetek önkénteseinek száma 2010 és 2021 között

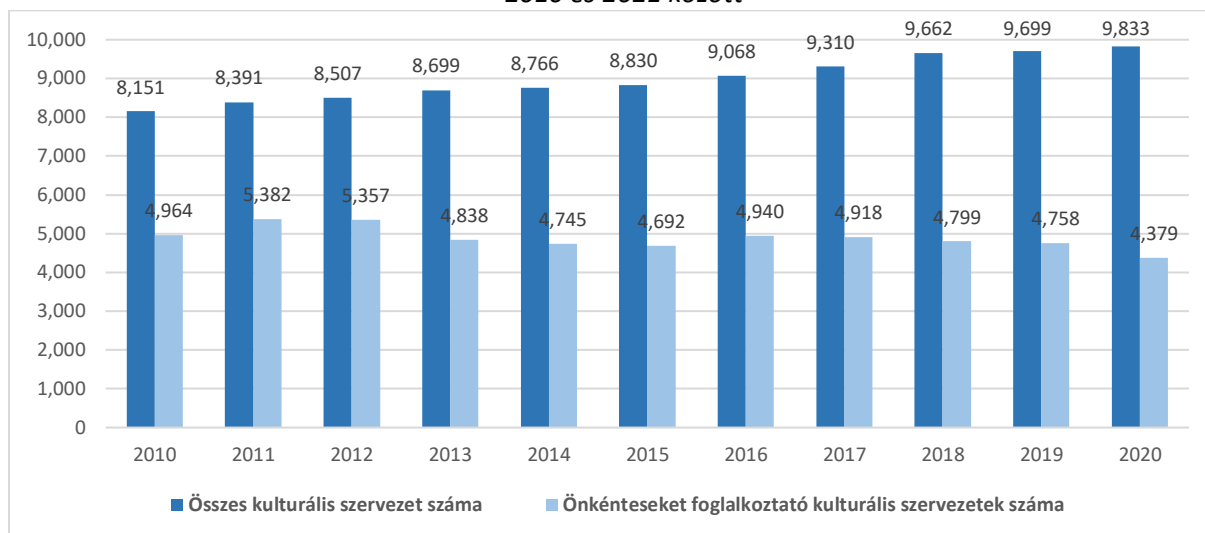

Forrás: Nonprofit szervezetek Magyarországon, 2010–2021 (Központi Statisztikai Hivatal, 2012–2023) vonatkozó adatbázisai alapján saját szerkesztés.

Mindezek alapján azt feltételezhetjük, hogy a kulturális civil-nonprofit szervezetek már 2021-ben hatékonyan tudták önkénteseiket mozgósítani, és nagyon gyorsan visszatértek korábbi működési módjukhoz. Úgy véljük, ebben az önkéntesszám-növekedésben szerepet játszhattak a kulturális fesztiválok, rendezvények is, ahová nagyszámú önkéntes mozgósítására nyílt lehetőség. A következő évek egyik fontos kérdése lesz, hogy ezt az önkéntesszám-növekedést mennyire tudták stabilizálni az alszektor szervezetei.

Önkéntest 2010 és 2019 között az összes kulturális civil-nonprofit szervezet átlagosan 57 százaléka foglalkoztatott (6. ábra). Ez legnagyobb arányban (64 százalékban) 2011-ben, legkisebb arányban (53 százalék) pedig éppen a pandémiát megelőző évben, 2019-ben valósult meg (6. ábra). 2020-ban még ennél is alacsonyabb (44 százalék) lett, majd pedig 2021-ben – saját bevallásuk alapján – szinte megduplázódott (85 százalékra nőtt) az önkénteseket foglalkoztató szervezetek aránya. Mindezek ismeretében úgy tűnik, hogy nem csak a nagy számú önkéntest mozgató kulturális szervezetek aktivizálódtak, hanem az olyan civil-nonprofit szervezetek is, amelyek programjaik, működésük megvalósításához kevesebb önkéntest vontak be.

6. ábra. Az összes és az önkénteseket foglalkoztató kulturális civil-nonprofit szervezetek száma 2010 és 2021 között

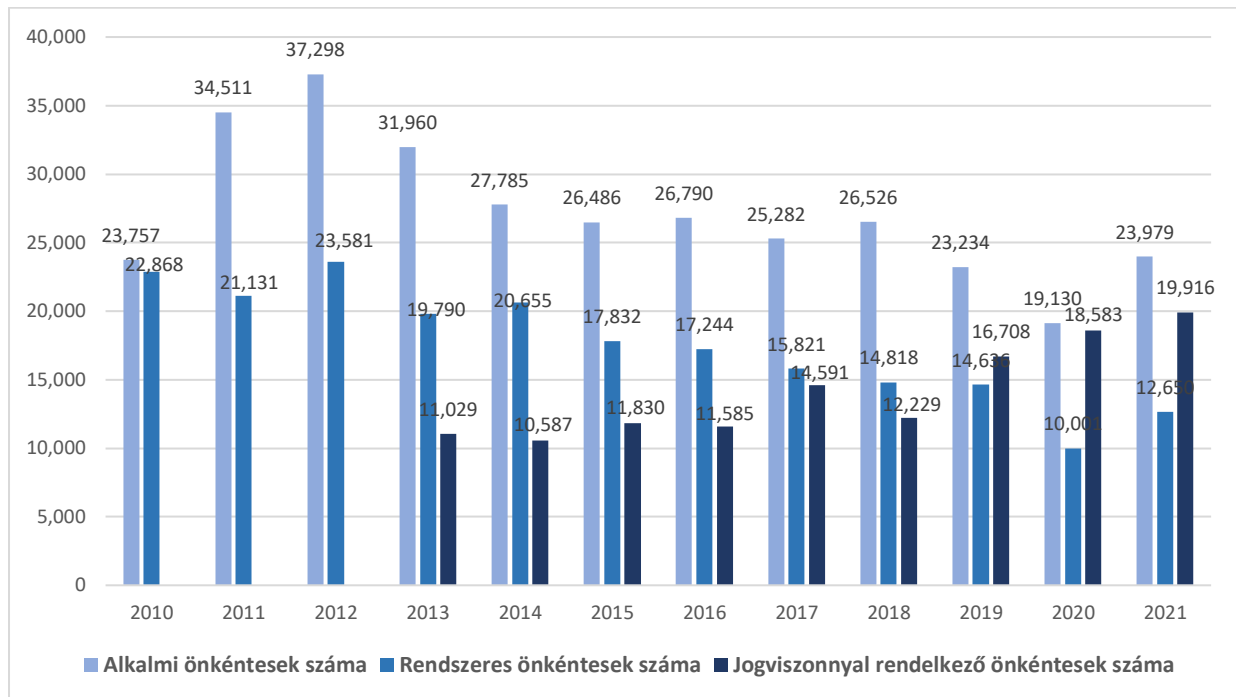

Forrás: Nonprofit szervezetek Magyarországon, 2010–2021 (Központi Statisztikai Hivatal, 2012–2023) vonatkozó adatbázisai alapján saját szerkesztés.

Az alkalmi, a rendszeres és a jogviszonnyal rendelkező önkéntesek a kulturális alszektorban, 2010 – 2021

Ahogy már egy korábbi tanulmányban kifejtettük (Bartal 2022:74), a magyar civil-nonprofit szektorban már 1998-tól – az első, önkéntességre vonatkozó statisztikai közléstől – jóval meghaladta az alkalmi önkéntesek aránya (59 százalék) a rendszeres önkéntesekét (41 százalék). Ez a különbség némi hullámváz mellett, tendencia-szerűen jellemzi az önkéntesség gyakoriságát a hazai civil-nonprofit szervezetek bevallási adatai szerint. Ahogy a 7. ábra mutatja, ez a megállapítás érvényesnek mutatkozik a kulturális alszektorban tapasztalható önkéntesség gyakoriságára is. 2010 és 2019 között – átlagosan – az összes kulturális civil-nonprofit szervezet önkénteseinek 50 százaléka volt alkalmi (epizodikus), 34 százaléka rendszeres önkéntes, illetve további 16 százaléka pedig jogviszonnyal rendelkező. A jogviszonnyal rendelkező önkéntesek aránya egyrészt azt mutatja meg, hogy egy szervezetek az önkéntesek mekkora hányadát akarja hosszabb időre (9 napon túl) foglalkoztatni (ami nem jelent egyértelműen rendszeres foglalkoztatást), másrészt pedig, hogy az önkéntesek mekkora hányadának képes, illetve tud szolgálataikért valamiféle juttatást (étkezés, útiköltség stb.) biztosítani. Ezt általában a pályázati vagy saját bevételekből tudják a szervezetek előteremteni.

7. ábra. Az alkalmi, a rendszeres és a jogviszonnyal rendelkező önkéntesek száma, 2010-2021

Forrás: Nonprofit szervezetek Magyarországon, 2010–2021 (Központi Statisztikai Hivatal, 2012–2023) vonatkozó adatbázisai alapján saját szerkesztés.

A 7. ábrán az is jól látható, hogy az alkalmi, epizodikus önkéntesek számának hullámzását a rendszeres önkéntesek száma szinte teljesen lekövette 2010 és 2019 között. 2020-ban visszaesés következik be a két domináns önkéntes-típusban: az összes önkéntes 40 százaléka volt alkalmi (epizodikus) és 21 százaléka rendszeres önkéntes. Ugyanakkor a jogviszonnyal rendelkező önkéntesek aránya megemelkedett a járvány első évében, az összes önkéntes 39 százaléka tartozott ebbe a típusba. Ehhez képest a 2021. évi adatok csak némi elmozdulást mutatnak: az összes önkéntes 42 százaléka alkalmi (epizodikus), 22 százaléka rendszeres, és további 36 százaléka jogviszonnyal rendelkező önkéntes volt.

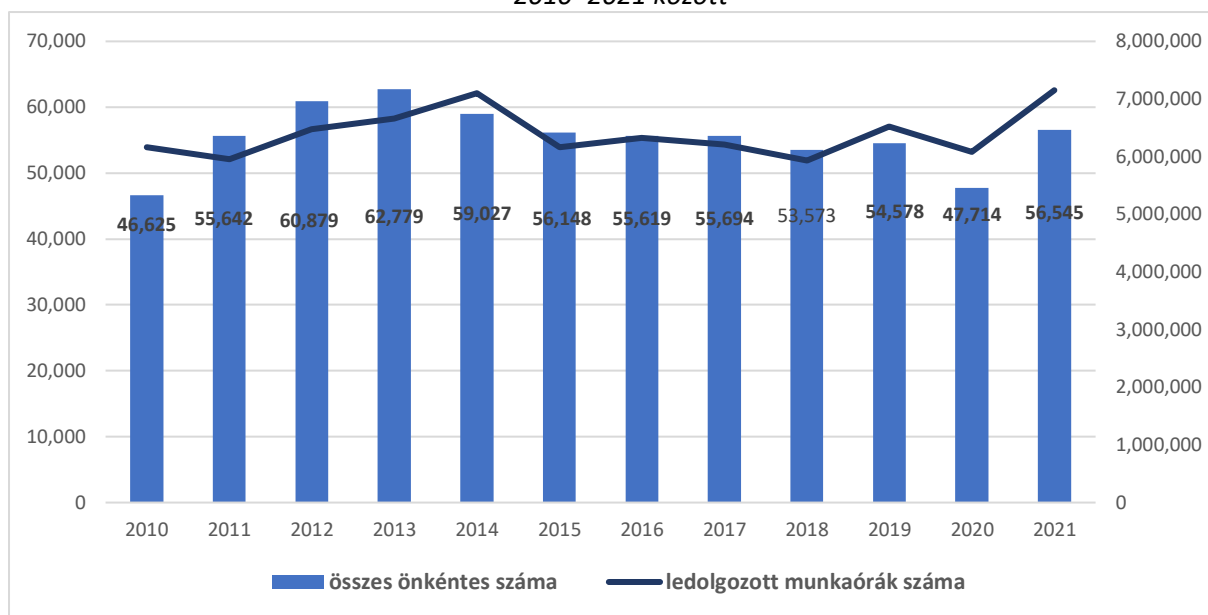
Az elemzés fontos eredményének tartjuk annak megmutatását, hogy a pandémia időszaka átstrukturálta a kulturális civil-nonprofit szervezetek körében az önkéntesség gyakoriságát: a szervezetek elsősorban az alkalmi és a jogviszonnyal rendelkező önkénteseikre támaszkodtak. Különösen a jogviszonnyal rendelkező önkéntesek számának növekedése figyelemre méltó ebben az időszakban.

Az önkéntesség gazdasági ereje a kulturális civil-nonprofit alszektorban, 2010-2021

Az önkéntesség gazdasági erejét két mutatóval lehet mérni: az önkéntesek által ledolgozott munkaórák számával és annak becsült értékével. 2010 és 2019 között az évente átlagosan 56

056 kulturális önkéntes – amely hozzávetőlegesen megegyezik Zalaegerszeg lakosságával – ugyancsak évente és átlagosan 6,3 millió munkaórát teljesített (ez 794 ezer nyolcórás munkanapnak felel meg). Ennek becsült értéke átlagosan 7,5 milliárd forintot tett ki évente és átlagosan (8-9. ábra). Ezzel a teljesítménnyel a kulturális alszektor a szociális után a második legnagyobb önkéntes-hozzájárulást nyújtja a magyar civil-nonprofit szektorban.

8. ábra. A kulturális alszektor összes önkéntesének száma és az általuk ledolgozott munkaórák száma 2010–2021 között

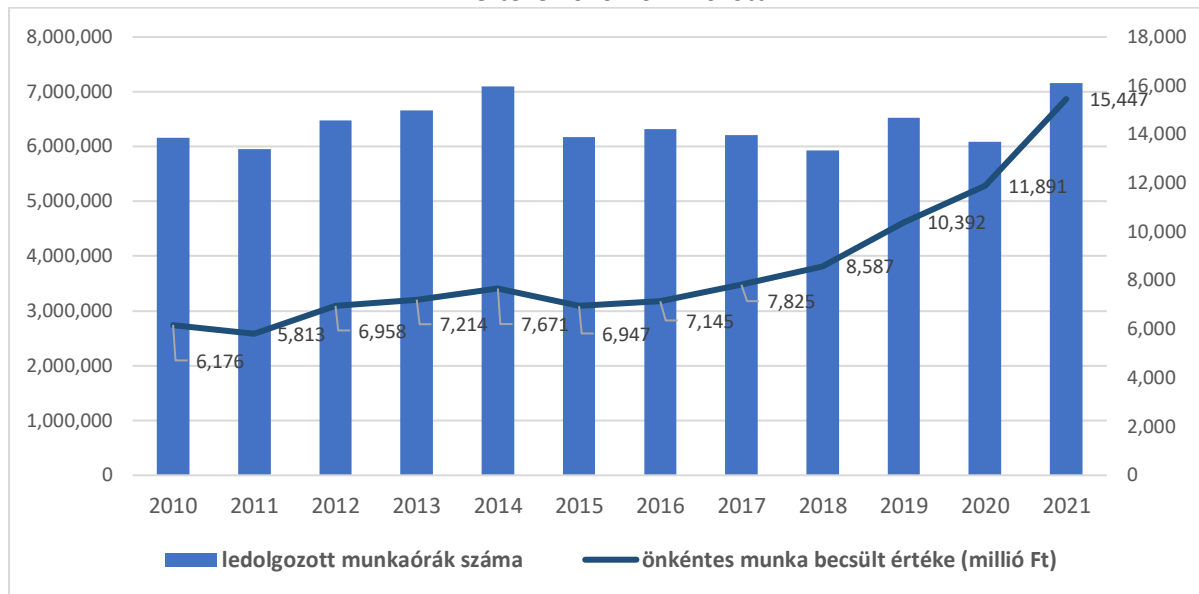

Forrás: Nonprofit szervezetek Magyarországon, 2010–2021 (Központi Statisztikai Hivatal, 2012–2023) vonatkozó adatbázisai alapján saját szerkesztés.

2020-ban mind az önkéntesek száma (47 714 fő), mind a ledolgozott munkaórák száma (6 millió óra) csökkent. Ahogy már írtuk, 2021-ben az önkéntesek száma (56 545 fő) a 2015. évi szintet érte el, és az általuk ledolgozott munkaórák száma (7,1 millió óra) a 2014. évi adatokat közelítette meg. Ennek becsült értéke pedig 15,4 milliárd forint volt (9. ábra).

A 8. ábra adatai alapján az a szinte axiomatikus tény is megfigyelhető, hogy a kevesebb önkéntes több munkaórát teljesít. 2010 és 2019 között egy önkéntes évente és átlagosan 112 órát dolgozott, ami évente és átlagosan 14 (nyolcórás) munkanapnak felelt meg. Ezzel szemben mind 2020-ban, mind pedig 2021-ben egy önkéntes átlagosan évi 127, illetve 125 órát dolgozott, és megközelítőleg 16 (nyolcórás) munkanapnak megfelelő idővel járult hozzá szervezete tevékenységéhez.

9. ábra. A kulturális alszektor összes önkéntese által ledolgozott munkaórák száma és ennek becstült értéke 2010-2021 között

Forrás: Nonprofit szervezetek Magyarországon, 2010-2021 (Központi Statisztikai Hivatal, 2012–2023) vonatkozó adatbázisai alapján saját szerkesztés.

ÖSSZEGZÉS

A szakirodalmi és statisztikai adatok elemzésével részletesen igazolni tudtuk azt a statisztikai, történeti és esettanulmányok (például Kuti 1998; Harsányi – Kovács 2002; Nárai 2003; Bartal 2005) alapján született megállapítást, hogy történeti előzményeik, szervezeti formáik, tevékenységi csoportjaik, közösségi funkcióik, önkéntességre alapozott működéseik, valamint a kultúra-közvetítésben betöltött társadalmi szerepük miatt a kulturális civil-nonprofit szervezetek a „legcivilőbb” alszektort jelenítik meg. Ugyanakkor arra is rámutattunk, hogy ezen erős civil jelleg mögött az elmúlt harminc évben számottevő strukturális változások mentek végbe, amelyek árnyalják az alszektorról általánosan kialakult képet. Ezek a finomabb, mélyebben lezajló strukturális változások a következők voltak:

- *Jogi szervezeti forma terén:* míg az 1990-es évek elején még az alapítványok határozták meg a kulturális civil-nonprofit szervezetek jellegét, addig a 2000-es évek közepétől az egyesületek egy lassú és kiegyensúlyozott fejlődéssel váltak domináns szervezeti formává. A 2010-es években az egyesületi és alapítványi olló egyre inkább szétnyílt. Ennek egyik lehetséges okát abban láttuk, hogy mindinkább kezd elfogyni az a magántőkeerő, amely a nonprofit kulturális mecenatúrát fenn tudja tartani.

- *Tevékenységi csoportok terén:* a négy fő kulturális tevékenységcsoport közül a legtöbb kulturális civil-nonprofit szervezetet a „kulturális örökség megőrzés, kultúra ápolása” terén lehetett regisztrálni egészen 2014-ig. A 2017-ig tartó három évben zajlott le az a strukturális átrendeződés, aminek következtében a legtöbb kulturális civil-nonprofit szervezet tevékenységéül már a „többcélú és általános kultúra-, művészettámogatást” választotta, válaszolva azokra a társadalmi-gazdasági és közösségi kihívásokra, amelyek okán tevékenységükben is többcélúvá kellett válniuk.
- *A szervezetek településtípusa* terén megmutatkozó strukturális átrendeződés a községi civil-nonprofit szervezetek dinamikus növekedésében és a budapesti szervezetek lassú csökkenésében volt tetten érhető. Ezek a folyamatok véleményünk szerint nem függetleníthetők a hazai településstruktúrában végbemenő változásoktól.
- *Bevételszerkezeti változások.* Az elemzések (Kiss 2020) arra is rámutattak, hogy a kulturális civil-nonprofit szektor szervezeteinek jelentős része (2018-ban mintegy háromötöde) erősen függ a pályázati, nem normatív állami támogatásoktól.
- *Civil versus szolgáltatói szerepkör.* A bevételszerkezet strukturális átrendeződése, miszerint a gazdálkodási tevékenységből származó bevételek helyett az alaptevékenységből származó bevételek lettek – bár kisebb arányban – a meghatározóak, és azt jelzik, hogy a kulturális civil-nonprofit alszektor szolgáltatói szerepköre egyáltalán nem erősödött meg a kulturális piacon. Az 1990-es években tapasztalt szervezettípus szerinti bevételkoncentráció továbbra is az alszektor sajátossága maradt.

Fontos eredménynek tartjuk annak megmutatását, hogy a kulturális civil-nonprofit szervezetek önkéntesei által teljesített munkaórák értéke a második legnagyobb gazdasági erőt képviselik a magyar civil-nonprofit szektorban, pótolva ezzel az alszektor bevételek és foglalkoztatás terén megmutatkozó gyengeségeit.

A COVID-19 járvány két évre vonatkozó elemzésünk három nem várt eredményt hozott: egyrészt a kulturális civil-nonprofit szervezetek száma a pandémia alatt nem csökkent, hanem lassú, szinten tartó növekedés volt jellemző, ami az egyesületek és a községi illetőségű szervezetek alapításának volt köszönhető. Tevékenységi csoportok területén a legnagyobb veszteségeket az „alkotó- és előadóművészet” terén tevékenykedő kulturális szervezetek szenvedték el, míg a „többcélú és általános kultúra-, művészettámogatási” célú szervezetek sikerebben tudtak megküzdeni a pandémia okozta hatásokkal.

2021-ben a kulturális civil-nonprofit szervezetek 85 százaléka vallott arról, hogy foglalkoztatott önkéntest (a korábbi 57 százalékos átlaghoz képest). A pandémia alatt megnőtt az alkalmi (epizodikus), de kiugróvá vált a jogviszonnyal rendelkező önkéntesek foglalkoztatása. Úgy véltük – és ezt későbbi és további kutatásokkal lehet majd igazolni, vagy elvetni –, ebben az önkéntesség-növekedésben egyrészt szerepet játszhattak a kulturális fesztiválok, rendezvények is, ahová nagyszámú önkéntes mozgósítására nyílt lehetőség. Másrészt a kulturális civil-nonprofit szervezetek nagyobb része hatékonyan tudta mozgósítani önkénteseit, azért, hogy a szervezetek működése visszatérjen a régi kerékvágásba.

IRODALOM

- Balázs Magdolna (1991): Az alapítványi élet indulása Magyarországon. *Esély*, 3(1) pp. 82-91.
- Bartal Anna Mária (2005): *Nonprofit elméletek, modellek, trendek*. Budapest: Századvég Kiadó.
- Bartal Anna Mária (2022): Egy régi jelenség új köntösben? Az epizodikus önkéntesség szakirodalmi bemutatása és hazai példái. *Pólusok*, 2(3) pp. 58-83.
DOI: 10.15170/PSK.2022.03.02.03
- Bartal Anna Mária – Lukács J. Ágnes – László Tamás (2022): A COVID-19-járvány hatása a közösségi rezilienciára. In: Horn Dániel – Bartal Anna Mária (szerk.): *Fehér Könyv a COVID-19-járvány társadalmi-gazdasági hatásairól*. Budapest: Eötvös Loránd Kutatási Hálózat Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, Közgazdaságtudományi Intézet. pp. 70-100.
<http://real.mtak.hu/142630/> (Letöltve: 2023.08.30.)
- Csoba Judit – Juhász Erika – Márkus Edina – Szabó János Zoltán (2003): Kulturális célú civil szervezetek Debrecenben. *Debreceni Szemle*, 11(3) pp. 27-51.
- Fülöp Géza (1978): *A magyar olvasóközönség a felvilágosodás idején és a reformkorban*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Heit Gábor – Vidra Szabó Ferenc (1992): A kulturális egyesületek és szabadidős társaságok szerepe a helyi társadalom fejlődésében. In: Kuti Éva (szerk.): *A nonprofit szektor Magyarországon*. Budapest: Nonprofit Kutatócsoport. pp. 198-201.
- Harsányi László – Kovács Róbert (2002): *Kulturális nonprofit szervezetek Budapesten*. Budapest: Nonprofit Kutatócsoport
<https://mek.oszk.hu/01200/01251/01251.pdf> (Letöltve: 2023.08.07.)
- Kiss Edit (2020): A magyarországi kulturális célú civil szervezetek mennyiségi, működési és finanszírozási jellemzőinek vizsgálata. *Kulturális Szemle*, 7(4) pp. 100-113.
- Kuti Éva (1998): *Hívjuk talán nonprofitnak? (A jótékonyosság, a civil kezdeményezések és az állami keretből kiszoruló jóléti szolgáltatások szektorra szerveződése)*. Budapest: Nonprofit Kutatócsoport.
- Kuti Éva (1999): *Kulturális célú nonprofit szervezetek*. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal.
- Márkus Edina (2006): Szektorsemlegesség a kultúra területén – kulturális célú nonprofit szervezetek. *Szín Közösségi Művelődés*, 11(5) pp. 35-39.
- Márkus Edina (2016): *Amikor a harmadik az első. A civil szektor többféle nézőpontból*. Debrecen: Csokonai Kiadó.
- Márkus Edina – Megyesi Judit (2017): A kultúra civil partnerei. *Kulturális Szemle*, 4(1) pp. 37-45.

Nárai Márta (2003): Civil szervezetek egy kisváros életében. *Tér és Társadalom*, 17(1) pp. 91-115.

<http://doi.org/10.17649/TET.17.1.875>

Pajkossy Gábor (1993): Egyesületek a reformkori Magyarországon. *História*, 15(3) pp. 6-9.

Salamon, Lester M. – Anheier, Helmut (1999): *Szektor születik II. Összefoglaló egy nemzetközi nonprofit kutatás második szakaszáról*. Budapest: Civitalis Egyesület.

Sebestyén István (2001): A nonprofit szektor funkcionális megközelítése – a nonprofit prizma. *Statisztikai Szemle*, 79(4) pp. 335-355.

Sebestény István (2022): A magyar önkéntesség gazdasági ereje – a nonprofit szervezeti statisztika szerint, 1995–2020. *Önkéntes Szemle*, 1(4) pp. 39-56.

<https://doi.org/10.53585/OnkSzem.2021.3.39-56>

Szalaiiné Homola Andrea – Nagy Józsefné (2002): A nonprofit szervezetek fejlődése 1992-től napjainkig. *Statisztikai Szemle*, 80(5-6) pp. 557-576.